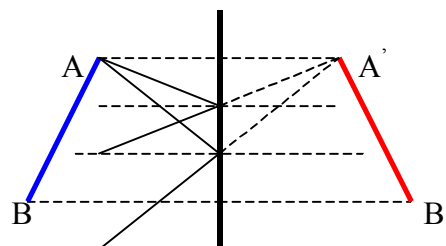

21 Optické zobrazovanie

- pod **optickou sústavou** rozumieme všeobecne sústavu optických prostredí a ich rozhraní, ktoré menia smer chodu lúčov. Postup, ktorým získavame optické obrazy bodov, predmetov, nazývame **optické zobrazovanie**
- keď lúče tvoria zbiehavý zväzok, vznikne v ich priesečníku **skutočný (reálny) obraz**
- keď lúče tvoria rozbiehavý zväzok, tak zdanlivo sa pretnú za zrkadlom, a tak vytvárajú **neskutočný (virtuálny) obraz**

21.1 zobrazovanie odrazom na rovinnom zrkadle

- pre odrazené lúče platí zákon odrazu ($\alpha = \alpha'$)
- lúče po odraze na rovinnom zrkadle sú rozbiehavé; vznikne neskutočný obraz
- pre obraz platí: obraz utvorený na rovinnom zrkadle je vždy neskutočný, priamy, rovnako veľký ako predmet a súmerný s predmetom podľa roviny zrkadla (je stranovo prevrátený)

21.2 guľové zrkadlá

- zrkadliacu plochu tvorí časť povrchu gule
- guľové zrkadlá rozdeľujeme na: **duté** (svetlo odráža vnútorná plocha gule) a **vypuklé** (svetlo odráža vonkajšia plocha gule)

- popis zrkadla:

- o bod C sa nazýva **stred optickej plochy**; priamka vedená stredom optickej plochy je **optická os zrkadla**; priesečník optickej osi s guľovou plochou zrkadla je **vrchol zrkadla V** , bod F je **ohnisko**
- o vzdialenosť $r = |CV|$ je **polomer krivosti zrkadla**, $f = |FV|$ je **ohnisková vzdialenosť**, pričom $r = 2f$
- o vzdialenosť predmetu od vrcholu zrkadla $a = |AV|$ je **predmetová vzdialenosť**; vzdialenosť obrazu od vrcholu zrkadla $a' = |A'V|$ je **obrazová vzdialenosť**

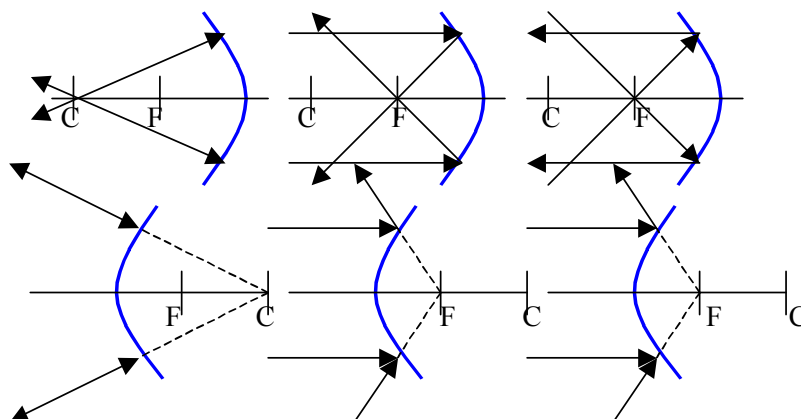
- znamienková konvencia:

- o vzdialenosti pred zrkadlom sú kladné, za zrkadlom záporné (duté zrkadlo má $f > 0$, vypuklé má $f < 0$)
- o keď $a' > 0$, obraz je skutočný; keď $a' < 0$, obraz je neskutočný

- najpresnejšie zobrazovanie vzniká lúčmi v blízkosti optickej osi, tzv. **paraxiálnymi lúčmi**; priestor, v ktorom sú paraxiálne lúče, volá sa **paraxiálny priestor**

- smer odrazených lúčov:

- o lúče prechádzajúce cez stred C sa odrážajú späť tým istým smerom
- o lúče rovnobežné s optickou osou sa odrážajú do ohniska
- o lúče idúce cez ohnisko sa odrážajú rovnobežne s optickou osou

21.2.1 zobrazovacia rovnica

- pre lúča odrazené od zrkadla platí zákon odrazu
- pre súčet vnútorných uhlov v $\triangle AMC$ a $\triangle CMA'$ platí:

$$\sigma + \alpha + \pi - \rho = \pi$$

$$\rho + \alpha' + \pi - \sigma' = \pi$$

- sčítaním oboch rovníc dostaneme:

$$\sigma + \sigma' = 2\rho$$

- ak je lúč AM paraxiálny, uhly sú také malé, že ich tangensy môžeme vyjadriť priamo veľkosťami uhlov v oblúčkovej miere:

$$\sigma \approx \text{tg}\sigma = \frac{|MV|}{a}, \sigma' \approx \text{tg}\sigma' = \frac{|MV|}{a'}, \rho \approx \text{tg}\rho = \frac{|MV|}{r}$$

- dosadením do predchádzajúcej rovnice dostaneme **zobrazovaciu rovnicu guľového zrkadla**:

$$\frac{|MV|}{a} + \frac{|MV|}{a'} = \frac{2|M|}{r}$$

$$\frac{1}{a} + \frac{1}{a'} = \frac{2}{r} = \frac{1}{f}$$

- **priečne zväčšenie Z**:

- o je to pomer výšky obrazu y' a výšky predmetu y , teda:

$$Z = \frac{y'}{y}$$

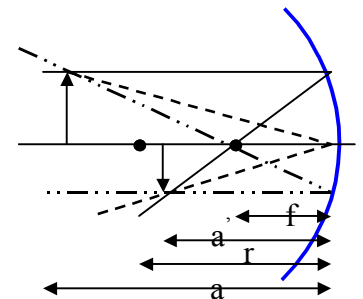
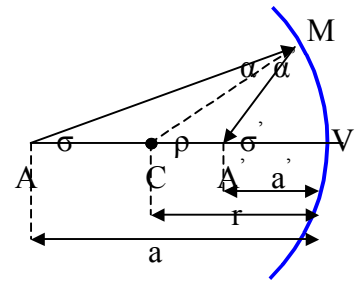
- o z podobnosti trojuholníkov dostaneme:

$$Z = \frac{y'}{y} = -\frac{a'}{a} = -\frac{a' - f}{f} = -\frac{f}{a - f}$$

- o znamienko mínus vyjadruje, že predmet a obraz sú v navzájom opačných polrovinách

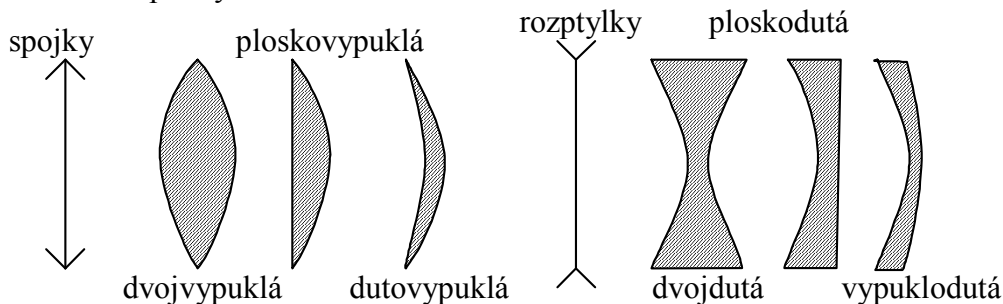
- o podľa veľkosti a znamienka zväčšenia rozoznávame vlastnosti obrazu:

- o ak $|z| > 1$, obraz je zväčšený; ak $|z| < 1$, obraz je zmenšený
- o ak $z > 0$, obraz je priamy; ak $z < 0$, obraz je prevrátený

21.3 šošovky

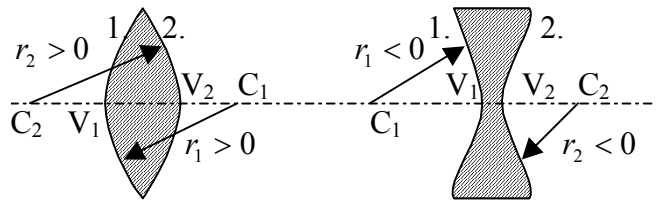
- šošovky sú priehľadné rovnorodé telesá, ktoré sú ohraničené dvoma guľovými plochami alebo guľovou a rovinnou optickou plochou. Keď index lomu šošovky (zhotovenej väčšinou zo skla) je väčší ako okolitého prostredia zväčša vzduch), potom **spojné šošovky (spojky)** sú uprostred najhrubšie a **rozptylné šošovky (rozptylky)** najtenšie. Šošovky zobrazujú v dôsledku lomu svetla na dvoch optických rozhraniach.

- **popis šošovky**:

- o **stredy optických plôch** šošovky označujeme C_1, C_2 a príslušné **polomery krivosti optických plôch** r_1, r_2 . Priamka prechádzajúca stredmi C_1, C_2 je **optická os šošovky**. Priesečníky optickej osi s optickými plochami sú **vrcholy šošovky** V_1, V_2 . Vzdialenosť

$|V_1V_2|$ je **hrúbka šošovky** a stred úsečky V_1V_2 je **optický stred šošovky** O . F je **predmetové ohnisko** a $f = |FO|$ je **predmetová ohnisková vzdialenosť**; F' je **obrazové ohnisko** a $f' = |F'O|$ je **obrazová ohnisková vzdialenosť**. Priestor, z ktorého svetlo do šošovky vstupuje, je priestor **predmetový**; do ktorého svetlo po prechode šošovkou vystupuje, je priestor **obrazový**.

- o vzdialenosť predmetu od optického stredy šošovky $a = |AO|$ je **predmetová vzdialenosť**; vzdialenosť obrazu od optického stredy šošovky $a' = |A'O|$ je **obrazová vzdialenosť**

- **znamienková konvencia:**

- o spojky majú **kladnú ohniskovú vzdialenosť**, rozptyľky **zápornú**
- o hodnota a je **kladná** pred šošovkou, **záporná** za šošovkou; hodnota a' je **kladná** za šošovkou, **záporná** pred šošovkou
- o keď $a' > 0$, obraz je **skutočný**; keď $a' < 0$, obraz je **neskutočný**

- pre **ohniskovú vzdialenosť tenkej šošovky** platí:

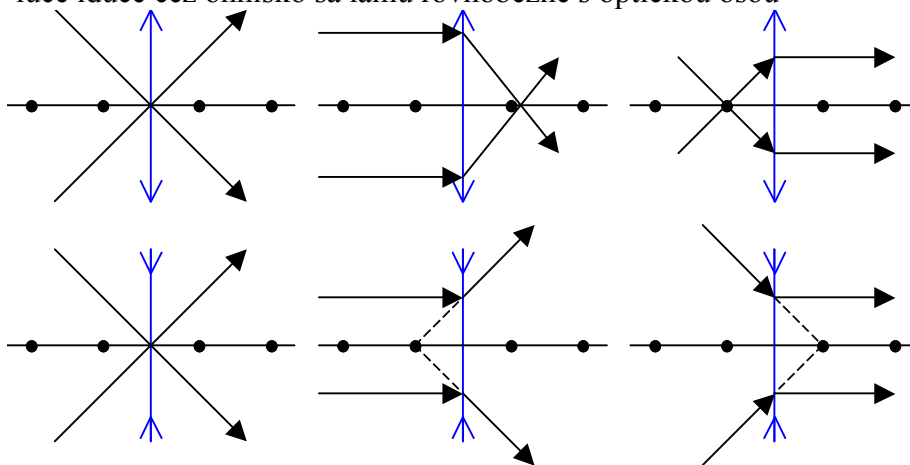
- o $\frac{1}{f} = \left(\frac{n_2}{n_1} - 1\right) \left(\frac{1}{r_1} + \frac{1}{r_2}\right)$, kde n_2 je index lomu šošovky, n_1 index lomu prostredia, v ktorom je šošovka; r_1 a r_2 sú polomery krivosti optických plôch šošovky

- **prevrátená hodnota ohniskovej vzdialenosti šošovky** sa nazýva **optická mohutnosť φ** :

- o $\varphi = \frac{1}{f}$, jednotkou ohniskovej vzdialenosti je m , jednotkou optickej mohutnosti je m^{-1} ; v očnej optike sa používa jednotka optickej mohutnosti **dioptria D** . Pre spojky $\varphi > 0$, pre rozptyľky $\varphi < 0$.

- **smery lúčov po prechode šošovkou.**

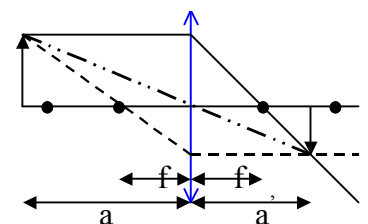
- o lúče idúce cez stred pokračujú v pôvodnom smere
- o lúče idúce rovnobežne s optickou osou sa lámu do ohniska
- o lúče idúce cez ohnisko sa lámu rovnobežne s optickou osou

21.3.1 zobrazovacia rovnica

- pre **priečne zväčšenie šošovky Z** podľa podobnosti trojuholníkov na obr. platí:

$$Z = \frac{y'}{y} = -\frac{a'}{a} = -\frac{a' - f}{f} = -\frac{f}{a - f}$$

- porovnaním niektorých dvoch vzťahov z priechneho zväčšenia dostaneme **zobrazovaciu rovnicu šošovky**:

$$\frac{a'}{a} = \frac{a' - f}{f} \quad | \cdot af$$

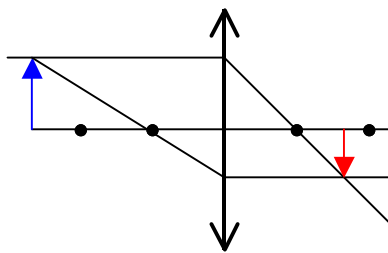
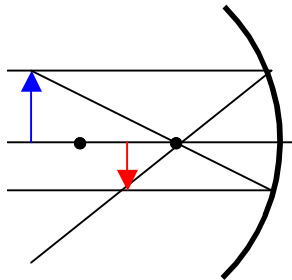
- o $a'f = a'a - af \quad | \cdot \frac{1}{aa'f}$

$$\frac{1}{a} + \frac{1}{a'} = \frac{1}{f}$$

21.4 zobrazovanie guľovými zrkadlami a šošovkami

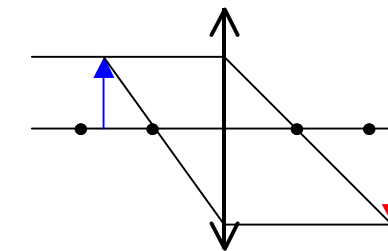
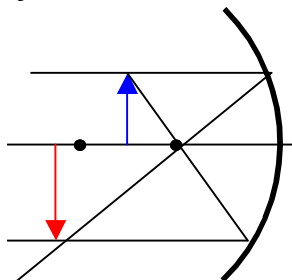
21.4.1 $f > 0$

- $a > 2f$

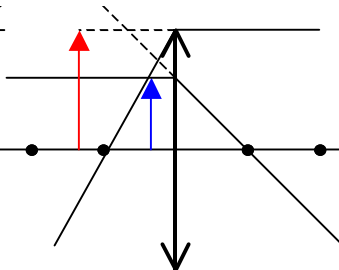
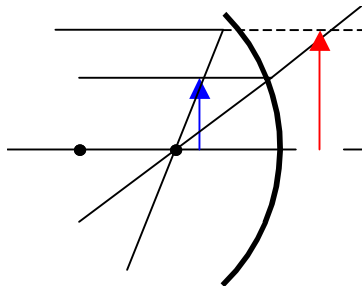
obraz je:
 skutočný $a' > 0$
 zmenšený $|z| < 1$
 prevrátený $z < 0$

- $2f > a > f$

obraz je:
 skutočný $a' > 0$
 zväčšený $|z| > 1$
 prevrátený $z < 0$

- $a < f$

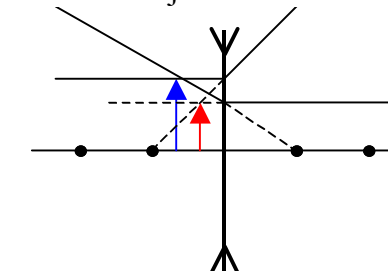
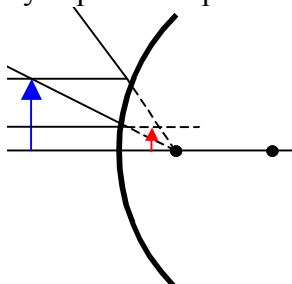

obraz je:
 neskutočný $a' < 0$
 zväčšený $|z| > 1$
 priamy $z > 0$

o

21.4.2 $f < 0$

- pri všetkých polohách predmetu nastáva iba jedna situácia:

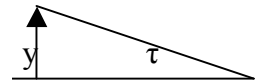
obraz je:
 neskutočný $a' < 0$
 zmenšený $|z| < 1$
 priamy $z > 0$

o

21.5 optické prístroje

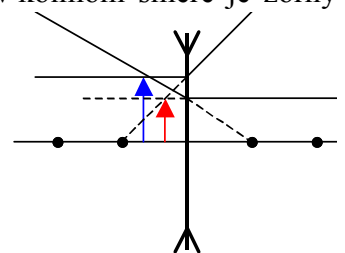
21.5.1 ľudské oko

- hlavnou súčasťou oka je spojná optická sústava, ktorá na citlivej matici, t.j. **sietnici** (najcitlivejším miestom sietnice je **žltá škvrna**, kde je najväčšia hustota **tyčíniek** (citlivé na svetlo) a **čapíkov** (slúžia na rozoznávanie farieb)) utvára skutočné, zmenšené a prevrátené obrazy predmetov. Pomocou očného nervu (v mieste, v ktorom opúšťa oko je **slepá škvrna**) sa tieto informácie prenášajú do mozgu, kde vnímame prevrátené obrazy predmetov ako priame.
- **očná šošovka** je dvojkvapká spojka, ktorej index lomu sa od povrchu dovnútra zväčšuje. Zaostrenie oka na predmety v rôznych vzdialenostiach (**akomodácia**) sa uskutočňuje tak, že kruhový sval viac či menej napína šošovku, či sa mení jej zakrivenie, a tým aj optická mohutnosť.
- akomodačná schopnosť má isté hranice. najbližší bod, ktorý sa zobrazí na sietnici ostro, volá sa **blízky bod**; body bližšie k oku sa zobrazujú neostro. najvzdialenejší bod, ktorý sa na sietnici zobrazí ostro, nazýva sa **d'aleký bod** (pri zdravom oku je to v nekonečne). vzdialenosť, v ktorej môžeme predmety dlhšie pozorovať bez väčšej únavy, je asi 25 cm – **konvenčná zraková vzdialenosť d**
- **chyby oka**:
  - o **krátkozrakosť**
    - obraz veľmi vzdialeného predmetu sa utvorí pred sietnicou. Krátkozraké oko má d'aleký bod v konečnej vzdialenosti a blízky bod má posunutý k oku. Krátkozrakosť sa odstraňuje rozptylkou.
  - o **d'alekozrakosť**
    - obraz veľmi vzdialeného predmetu sa utvorí za sietnicou. Blízky bod je v značnej vzdialenosti od oka (50–100 cm). Ďalekozrakosť sa odstraňuje spojkou.
- veľkosť obrazu na sietnici závisí od veľkosti **zorného uhla τ** , ktorý zvierajú svetelné lúče prechádzajúce optickým stredom šošovky a okrajmi predmetu. Čím je predmet bližšie k oku, tým je zorný uhol τ väčší. oko je schopné rozlíšiť dva predmety (body), keď ich vidí pod zorným uhlom $\tau \geq 1'$ (keď $\tau < 1'$, vníma ich ako jeden bod).
- krátkotrvajúci vnem sa pri bežnom osvetlení predmetu zachová asi 0,1 s. Toto **zachovanie vnemu** umožňuje vnímať postupnosť rýchle sa striedajúcich obrazov (film) ako plynulý dej.

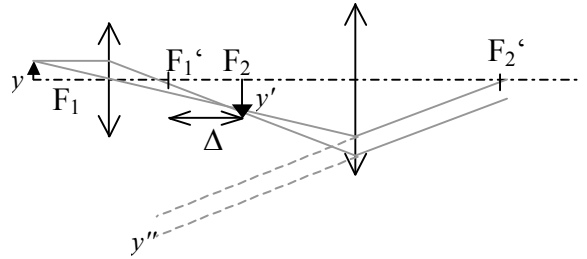
21.5.2 lupa

- lupa je každá spojná šošovka (alebo sústava šošoviek) s ohniskovou vzdialenosťou $f < d$, kde d je konvenčná zraková vzdialenosť. Keď lupu umiestnime tesne pred oko, vznikne spolu s okom optická sústava, ktorá má väčšiu optickú mohutnosť ako samotné oko.
- keď je predmet s výškou y v ohnisku lupy alebo medzi ohniskom a lupou, vidí naše oko obraz pod väčším zorným uhlom τ' ako je τ ; obraz je neskutočný, zväčšený a priamy.
- na posúdenie veľkosti obrazu sa zavádza **uhlové zväčšenie γ** :
  - o $\gamma = \frac{\tau'}{\tau}$
- pri pozorovaní úsečky dĺžky y z konvenčnej zrakovej vzdialenosti d v kolmom smere je zorný uhol určený vzťahom:
  - o $\text{tg } \tau = \frac{y}{d}$
- **uhlové zväčšenie lupy** môžeme vyjadriť vzťahom:
  - o $\gamma = \frac{\tau'}{\tau} = \frac{\text{tg } \tau'}{\text{tg } \tau} = \frac{y}{a} : \frac{y}{d} = \frac{d}{a}$, kde d je konvenčná zraková vzdialenosť; a je vzdialenosť predmetu od lupy
  - o jednoduché spojky, ktoré sa používajú ako lupy, dosahujú uhlové zväčšenie $\gamma = 6$

21.5.3 mikroskop

- mikroskop je centrovaná optická sústava zložená z **objektívu** a **okulára**. Objektív aj okulár tvoria spojné optické sústavy; v najjednoduchšom prípade sú to jednoduché spojky (okulár má väčšiu ohniskovú vzdialenosť ako objektív). Vzdialenosť $\Delta = |F_1'F_2|$ sa nazýva **optický interval mikroskopu**.

- pre **uhlové zväčšenie mikroskopu** platí:

$$\gamma = \frac{\tau'}{\tau} = \frac{tg \tau'}{tg \tau} = \frac{y'}{f_2} \cdot \frac{y}{d} = \frac{y'}{y} \frac{d}{f_2}$$

- z podobnosti trojuholníkov platí:

$$\frac{y'}{y} = \frac{\Delta}{f_1}$$

- po dosadení pre uhlové zväčšenie mikroskopu platí:

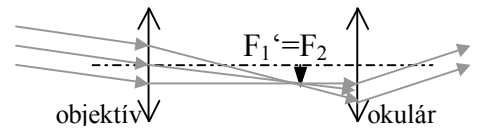
$$\gamma = \frac{\Delta}{f_1} \frac{d}{f_2}, \text{ kde } Z = \frac{y'}{y} = \frac{\Delta}{f_1} \text{ je priečne zväčšenie objektívu a } \gamma_2 = \frac{d}{f_2} \text{ je uhlové zväčšenie}$$

okulára, potom pre zväčšenie mikroskopu platí: $\gamma = Z\gamma_2$

- mikroskopom môžeme dosiahnuť zväčšenie asi 2 000

21.5.4 ďalekohľad

- ďalekohľad sa skladá z objektívu a okulára; zväčšuje zorný uhol pri pozorovaní vzdialených predmetov
- ďalekohľady, ktoré ako objektív používajú šošovky, volajú sa **refraktory**; ďalekohľady, ktoré používajú ako objektív duté (parabolické) zrkadlá, volajú sa **reflektory**
- **Keplerov (hvezdársky) ďalekohľad:**

- okulár a objektív tvoria spojné optické sústavy, v najjednoduchšom prípade sú to dve spojky. Ohnisková vzdialenosť objektívu f_1 je omnoho väčšia ako okulára f_2 .

- vzniknutý obraz je neskutočný, zväčšený, výškovo aj stranovo prevrátený
- pre **uhlové zväčšenie** platí:

$$\gamma = \frac{\tau'}{\tau} = \frac{tg \tau'}{tg \tau} = \frac{y'}{f_2} \cdot \frac{y}{f_1} = \frac{f_1}{f_2}$$

- na pozemské pozorovanie sa musí obraz utvorený objektívom prevrátiť. To sa robí buď pomocou spojnej šošovky, alebo sústavou dvoch odrážajúcich hranolov – **hranolový ďalekohľad (triéder)**

- **Galileiho (pozemský, holandský) ďalekohľad:**

- objektív tvorí spojná sústava, okulár rozptylná sústava
- vzniknutý obraz je neskutočný, priamy, zväčšený
- pre uhlové zväčšenie platí:

$$\gamma = \frac{f_1}{|f_2|}$$

- **zrkadlový (Newtonov) ďalekohľad:**

- objektív tvorí duté (parabolické) zrkadlo, okulár tvoria šošovky
- zrkadlové ďalekohľady majú v porovnaní s refraktormi veľa predností (na objektíve vznikajú oveľa menšie zobrazovacie chyby a majú menšiu absorpciu)

